

BAYBURTLU ZİHNİ: KLASİK VE HALK ŞİİR KÜLTÜRÜNÜN ORTAK YANSITICISI

Bayburtlu Zihni: Common Reflector of Classical and Folk Poetry Culture

Nazire ERBAY*

Öz

Türk şiiri farklı edebiyat alanlarında değerlendirilse de temelde aynı kaynaktan beslenir. Kadim bir kültür ile beslenen Türk şiiri bu sayede büyümüş ve zenginleşmiştir. Türk şiirindeki bu çeşitlilik yüzyıllar içinde bir geleneğin oluşmasını da desteklemiştir. Bayburtlu Zihni, iyi bir medrese eğitimi almıştır. Şair, Türk şiirinde daha çok halk şairliği yönüyle tanınır. Fakat şairin Divanı incelendiği zaman, klasik şiir geleneğini eserlerinde tam olarak yansıttığı görülür. Şair, şiirlerinde klasik şiirin konu ve tema anlayışına bağlı kalarak eser verir. Zihni şiirlerinde aruz vezni değişik nazım şekilleriyle başarı ile uygular. Ayrıca Zihni, klasik şiirin mazmun anlayışını da etkili bir şekilde eserlerinde yansıtır. Kısacası Bayburtlu Zihni, halk şiiri yönüyle tanınır ama klasik şiire özgü şekil ve muhteva özelliklerini eserlerinde kusursuz olarak yansıtır. Şairin az bilinen bu yönünü değerlendirmek edebiyat tarihi açısından faydalı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bayburtlu Zihni, klasik şiir, halk şiiri

Abstract

Turkish poetry, though evaluated in various literary field is supported from basically the same sources. In this way Turkish poetry, fed by an ancient culture has prospered and grown. This diversity in Turkish poetry has supported the formation of a tradition over the centuries this diversity. Bayburtlu Zihni has taken an inclusive madrasah education. The poet, is mostly known as a folk poet in Turkish poetry. But when the poet's Divan is examined, it is seen that he fully reflects the tradition of classical poetry in his works. He writes his works adhering to. classical poetry's understanding of subject matter and theme.. Zihni, successfully uses aruz prosody with different verse forms in his poems. Zihni also effectively reflects the classic poetry's understanding of imagery in his works. In short, Bayburtlu Zihni is known as a folk poetry but perfectly reflects form and content features special to classical poetry in his works. To evaluate this aspect of the poet, which is lesser little known, would be beneficial in terms of literary history.

Key Words: Bayburtlu Zihni, classical poetry, folk poetry

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, nazire. erbay@atauni.edu.tr

GİRİŞ

Türk şiiri anlam derinliğini, çağrışımlar dünyası coğrafyasının varlık alanını, yüzyıllar boyunca geçirdiği evrelere, beslendiği kaynaklara borçludur. Klasik şiirde ve halk şiirinde yer alan metinleri incelemek, Türk kültürü hakkında bilgi edinmek, belli yargılara ve sonuçlara varmak açısından özel önem arz eder.

Bu bakışla klasik şiirin, temelde Kur'an-ı Kerim, hadisler, peygamberlerin hayatları ve evliya hikâyeleri, tarih, mitoloji vb. kaynaklardan faydalandığını, Türk halk şiirinin ise bozkır kültürü başta olmak üzere, Türklerin yaşadıkları coğrafyalar, gelenek-görenekler, sözlü kültüre ait malzemeler ve yazılı kültürün önemli kaynakları Orhun Abideleri, Divânü Lugat'it-Türk, sûnameler, menâkıpnâmeler, velâyetnâmeler ve tezkireler gibi İslam kültürünün oluşturduğu kültürel arka plandan beslendiği bilinir.

Aynı kültürün ortak değerlerinden olan ve 'halk edebiyatı' genel başlığı altında toplanan âşık, tekke, anonim edebiyatının mahsulleri incelendiğinde bunların dayandığı kaynakların aynı kültürün diğer yarısına ait olduğu açıktır. Kur'an-ı Kerim, hadisler, peygamber ve evliya menkıbeleri, tasavvuf ve tarikatların yaygınlaşmış kabulleri, Hint, İran ve Arap edebiyatlarından tercüme edilen eserler, klasik edebiyat kadar olmasa da halk edebiyatına da aktarıldığı görülür. Genel anlamda ise bu, yerli ve milli malzemeler, Orta Dönem Türk kültürünün de temel kaynakları olmaları dolayısıyla önem arz eder. (Günay 1993: 21-43)

Şiirde, bu malzemelerin yeri ve kullanışı yüzyıllara, dönemlere vb. göre farklıdır. Çoğu şairde ise bu durum 'gelenek'le şekillenen bir bakış açısı ile var ettikleri ürünlerin içinde değişmeden yerini alır. Yahut bu malzemeler farklı dönemlere aitmiş gibi gözükseler de aynı özellikleri göstererek edebi mahsulün içinde var olurlar. (Miyasoğlu 1975: 87)

Şurası muhakkak ki, gelenek; dildeki değişmeler bir kopmaya yol açmadığı sürece, soluk çizgilerle de olsa, varlığını devam ettirir. Aslında her metin, kendinden önce yazılmış öteki metinlerin alanında yer alır ve hiçbir metin eski metinlerden tümüyle bağımsız olamaz. Bunlara ilaveten edebi anlamda aynı kültüre ait farklı bakış açılarının, ekollerin, grupların da birbirinden etkilenmemesi de söz konusu değildir.

Bu bakışla şehir kültürüne açık yerlerde, klasik edebiyatın halk edebiyatı üzerinde etkisi olduğu muhakkaktır. Bu, hem dilde hem şiir imajlarında hem de biçimde kendini gösterir. En başta klasik şairler ve halk âşıkları evvela güzeli ve güzellikleri anlatmak için çeşitli vasıtalarla yararlanarak, benzetme öğeleriyle birlikte sevgiliyi ve etraflarını anlatırlar. Bu öğeler, klasik ve halk şiirinin tarihsel gelişimi içinde belli kullanım kalıpları kazanarak, klişe mecazlar haline gelirler.

Bayburtlu Zihni, Âşık Ömer, Gevheri ve Dertli gibi klasik şiirin etkisinde kalan halk şairlerinde, klasik şiirin etkisi büyüktür. Bu sanatkarlarda tam anlamıyla klasik şiirin havası, tekniği ve ruhu bulunmasa da klasik şiirin şeklini, ölçüsünü ve temalarını kullanarak ve sonuçta bir klasik oluşturacak kadar şiir yazdıkları görülür. (Artun 1995: 5-9)

Esas itibarıyla 19. yüzyılda klasik şairlerin çoğu ayrı ayrı yollardan dahi olsa yeniye şehirli hayatında ve ağzında aradıkları gibi, bu dönemin âşıkları da sanatlarını klasik şiiirden alınmış kelime ve unsurlarla zenginleştirmeye, koşmaya daha sağlam, hatta bir nevi kelime zevki taşıyan bir şekil vermeye, özetle büyük bildikleri ve tekniğine (yani aruza), az çok sahip oldukları sanata yaklaşmaya çalışırlar. (Tanpınar 2012: 112)

Bunun yanında klasik şiir etkisiyle İran havasında eser veren Gevheri'yi, Âşık Ömer'i, Dertli'yi, Zihni'yi okurken klasik şiire dolayısıyla İran şairlerine benzemeye çalışan bu saz şairlerinin klasik şairler kadar başarılı olamadıkları da muhakkaktır. Bu noktada saz şairlerinin bir klasik şairin yerini tutamamasının temel sebeplerinden birinin, doğal olarak aydınların kaside, gazel yazmaya heves etmeleri koşma ve maniyi ise pek yazmamalarına, saz şiirinin ise aydın olmayanlara hatta orta sınıfa bile değil, tamamen okumamışlara bırakılmasıdır. (Ataç 2000: 41)

Fakat bahsedilen bu genel yargının halk şairi olarak kabul edilen, iyi bir medrese eğitimi almış olan Zihni için pek de geçerli olmadığı eserlerinin incelenmesi ile ortaya çıkmaktadır.

Klasik ve Halk Şiir Kültürünün Ortak Yansıtıcısı Bayburtlu Zihni

Bayburtlu Zihni ile aynı dönemde yaşayan, aynı sanat anlayışına sahip olduğu düşünülen sanatçılara yönelik bir değerlendirme yapılırsa; sanatkârın Divanı'ndaki gazelleri, na'atları, tevhidleri, kasideleri, tarih düşümleri, tahmisleri ve tavilleriyle klasik şiir geleneğini; koşmaları, destanları, semailerini ile halk şiiri geleneğini devam ettirdiği görülür. Bu da şairin edebi ve kültürel anlamda geniş bir yelpazeye sahip olduğunu gösterir. Zihni'nin hem aruz hem de hece vezniyle, aynı konu ve temada yazdığı şiirler bu duruma iyi bir örnektir.

Şehâ sen hüsnüne Bâğ-ı İrem'dir de ne dersin de

Dehânın gülşen içre gonce-femdir de ne dersin de

Yed-i kudretle halk etmiş anı Hallâk-ı Rabbânî

Cemâlin şübhesiz Beytü'l- Harâm'dır de ne dersin de

Semâi

Arasalar bu dünyayı

Ne mümkün bulmak tayı

Zihni görmüş o Leylâ'yı

Mecnûn misâl olmuş gelir

Bayburtlu Zihni, aldığı medrese eğitiminin göstergesi olarak kendinden önce yaşamış ve klasik şair olarak adlandırılmış birçok sanatkâr gibi geleneği yansıtan ve

nitelik yönünden de kusursuz eserler ortaya koymuştur. Zihni'yi halk şairliği yanında, özellikle klasik şairler arasında da düşünmeye vesile olan nitelikler bilinenden daha fazladır. Şairin klasik geleneği bildiği anlaşılan edebi yönü yanında, iki sahada da eser verirken, şiirlerinde takdir ettiği şairlerin kullandığı rediflerle şiir yazarak veya eser adlarını zikrederek de bu durumu açık hale getirir.

Hasretinle dil çeker efgânı efgân üstine

Çeşm-i giryânım döker ummânı ummân üstine

Pertev atmış mâhı sayd itmiş semâda peykeri

Hilkat-i şemse okur meydân meydân üstine

...

Yâ Gülistân sevdisi yâ Enverî divânını

Kilk-i kudret va'de kesmiş yazmaga bir aya mı

...

Cenâb-ı râşidi tanzîre peyrev salâ gelsün

İdenler Zihni-âsâ Hüsn-i 'Aşkın dâstân ezber'

Birçok sanat dalında olduğu gibi şiirde de söz, ses, renk, dize, imaj, simge, imge gibi değişik ve çeşitli kendine mahsus gizleri içinde barındıran kullanışlı ve vazgeçilmez enstrümanlar vardır. Sanatın dolayısıyla sanatçının hissiyatının, varlığının dillendiricisi olan bu malzemeler, her dönemde farklı şekillere bürünerek insan tahayyülünün sınırsızlığı içinde, insana ait ne varsa kendi lisanlarıyla ortaya konulur. Bayburtlu Zihni de iki kültürün ortak yansıtıcısı olarak şiirlerinde kullandığı ortak mazmunlarla ve tarihi şahsiyetler dikkat çeker. Klasik şiirde yer alan sünbül, gülşen, bâd-ı sabâ, felek, bülbül-gül gibi klasik mazmunların yanına şair, 'kılı kırk yarmak', 'atı alan Üsküdar'ı geçti', 'başı dumanlı dağlar' gibi halk deyimlerini de gazellerinde kullanır. Şairin edebi ve kültürel anlamda hem klasik, hem de halk şiirinde yer alan ortak kahramanlara yönelik seçimi de önemlidir.

Çemende âteş-i aşka yanan hali nizariçün

Gül ağlar, bülbül ağlar, andelib-i nâlekâr ağlar

Beyâbân-ı belâda gördü sergerdanlığım Mecnûn

Serinde saldı Leylâ sergüzeştin dil fikâr ağlar" (Baba 2009: 129)

¹ Beyitler; Bayburtlu Zihni Divanı, haz. Nazire Erbay Bakütam, Erzurum 2014 basımlı eserden alınmıştır.

...

Bir kılı kırk yarar Oslu gibi 'âlim var

İlm ü tefsîr ile hilkat-tırâzdr Bayburd

Klasik Türk şiiri geleneğini takip etme hatta bu sahada farklı ve yeni eserler ortaya koyma hususunda da Bayburtlu Zihni Divanı incelendiğinde dikkate değer özellikler görülmektedir. Bunlardan önemle zikredilmesi gereken Zihni'nin klasik şiir geleneği içinde muaşşer nazım şekli ile kaleme aldığı eserinin yanında, tek örnek olarak bilinen ve Hz. Peygamber için 'bahr-ı tavil' nazım türüyle yazdığı na'ttır.

"Baħr-ı Tavîl Der-Na't-ı Resûl

Hüsnüñe ey mihr-i ciħân-tâb seniñ mâh-ı mükerrem mi disem mihr-i mu'azzam mı disem nûr-ı mücessem mi disem ey saçı ve'l-leyl yüzü şems ü duħa her ne disem şâniña aħrâdır, eyâ mazħar-ı Tâhâ ve Yâsin veya pâdişeh-i leyle-i isrâ gözü "mâ-zâga'l-başar", barmağı "ve'n şakķa'l-kamer"nuţķuna mantûķ-ı ħacer, pâyına mescûd-ı şecer, nola derdinden açıla gül ħaţţ u ħâliñle tefâħur ide, sünbül ola çâker heme ezhâr-ı çemen tâ ola destûr-ı fiğân....."

Bunun yanında Bayburtlu Zihni bazı gazellerinde halk şiirinin geleneksel unsurlarını şiirinde doğrudan uygulamaktan, oralardan beslendiğini göstermekten çekinmez. Şair, hece ile söylediği şiirlerde bile yabancı terkip, tamlama ve kelime kullanma arzusunu dikkat çekecek ölçülere ulaştırır. Bu durum şairin yaşadığı yüzyıl itibarıyla, Türk şiirinde farklı bir yaklaşım ve tecrübenin göstergesi olarak okunabilir. Kendi kültürünü, aldığı eğitimle sentezlemeyi başaran Zihni, Türk şiiri için, kendisi gibi eser veren şairlerle beraber, yeni bir kapının açılması için anahtarları ellerinde tutar. Buna "var mıdır" ve "gel" redifli gazelleri birer örnektir:

Ab-ı lâlin neşesin sahbâda görmüş var mıdır

Reng-i ruhsârın gül-i ranâda görmüş var mıdır

Dilrubâlardan sual ettim, seni ey gül beden

Didiler biz görmedik dünyada görmüş var mıdır

Buna karşılık Zihni, klasik şiirde, geleneksel manada yer alan şekliyle vezni, kafiyeyi, konuyu, mazmunları kullanarak klasik beyit anlayışını da esas alan gazeller oluşturur. Klasik şiirin temeli olan "dekoratif" san'at inşa planını Zihni, gazelleriyle devam ettirirken örnek aldığı geleneğin bütün hususiyetlerini kendine has üslubuyla var eder. Hatta Zihni'de dil, koşmalarında bile, yer yer Türkçe söyleyişten uzaklaşacak kadar iddialıdır. Bu durum, hem aldığı eğitim, hem de klasik şiire duyduğu aşırı ilgi ile yorumlanabilir. (Sakaoğlu 1998: 56)

Bu değerlendirmelerin neticesiyle iki kltr, iki gelenek arasında rahatlıkla grebileceğimiz Zihni'yi sadece divan sahibi klasik Şairlerle yahut bir halk Şairi olarak dŐnmek doğru değildir. Zaten hayatımın detaylarına girildiğinde geniş anlamda Zihni'yi halk Şairi profilinden ziyade eğitimli, devlet memuru statsyle yaşamış bir sanatkr olarak grmek daha doğru olacaktır.

Bir kadr-i vl ddmn bir eŐref-i hnedn

Neslen-be-nesl'i zdeęn bahl-i bahl ferd  ferd

...

Bir ced-be-ced vl haseb bir hd-be-hd l neseb

Dnya sana yz tutsa heb "der fni kes bk nedd"

...

Gnl bend olmak isterler Őah-ı hbna besbelli

Murd arz-ı hl etmek yarım divn besbelli

...

Nihndır dideden hayli zaman ol Őh-ı mestne

Rakipler hem-niŐindir skin-i meyhne besbelli (Sakaoğlu 1998: 151)

yle ki Zihni Divanı'nda lirik ve soyut bir anlatımla bu resmi kurum ve kuruluŐlara olan aŐinalıęımı Şiirinde başarı ile kullanarak gsterir.

Ben mŐr-i hasretim gam msteŐrmdır benim

AŞk dirler mlk-i dilde Őehr-i yrmdır benim

Vl-i Bagdd aŐkım Őubha dek hiĉ  hezr

Hkm iden Őh-ı ferk h-ı zrmdır benim

Her gice endiŐe-i hasret livdr snede

Serde sevd-yı muhabbet ser-hezrmdır benim

Mrlydır hlar ly-ı heft-i kiŐvere

Nleler k'im-makm-ı i'tibrmdır benim

Klasik edebiyatı bilhassa teknik olarak ve dünyaya bakışı itibarıyla taklit bir edebiyat olduğu, zümrevi yönünün ağır bastığı, zihni unsurlara muayyen hünerlere isnat edilmesi itibarıyla de ilham noktasından bakıldığında velût bir edebiyat olmadığı (Sevgi 1996: 8) çok kereler iddia edilse de aslında klasik edebiyat, her büyük edebiyatta olduğu gibi bütün hayatı kucaklayan, kendi toplumunun ve devletinin bütünlüğü çevresinde renkli bir çeşitlilikle beraber kadim bir medeniyetin izlerini yansıtır. Klasik edebiyat, gerek nazım ve gerekse nesir türlerinde çağını kendi estetik kurallarına bağlı olarak yansıttığı gibi, temel değerlerini korur ve devletinin gölgesinde, soyut güzelliği de aramaya yönelir. (Miyasoğlu 1975: 93) 19. yüzyılda Bayburtlu Zihni, klasik şiirinin bahsedilen klasik şiir söyleme geleneğini özellikle gazellerindeki konu çeşitliliği ile bir anlamda geliştirmeye çalışır.

Bayburtlu Zihni'nin olaylara durumlara bakış açısı, haksızlıklar karşısındaki tavrı edebi bir yaklaşımla şiirlerinde, belli bir dünya görüşü olarak kendini var eder. Zaten toplumuyla daha üst bir seviyede bütünleşmekten başka yolu olmayan sanatçının dil, tavır ve estetik değerlerinden önce, sağlam bir dünya görüşüne ulaşması ilk ve en önemli sorumluluğudur. (Miyasoğlu 1975: 21)

Sanatçı eserini ortaya koyarken, yönetici de olsa, belli bir aydın grubu olarak büyük çoğunluğa sesini duyurmak ister. Sanatçının kişiliğine ait özellikler dışındaki bu kaygılar, tavrını belirlediği kadar giderek ortak bir nitelik kazanır ve geleneği meydana getirir. Bu geleneği gerek klasik şiirden gelen gerekse halk şiirinde var olan hiciv ustalarının da ortak tavrı olarak Bayburtlu Zihni'de de görmek mümkündür.

Bayburtlu Zihni, haksızlıklar karşısında asla susmayan duruşunu hayatı boyunca sergiler. İçinde bulunduğu toplum, özellikle Tanzimat'la başlayan büyük değişiklikler aslında şairi biraz da bu sert ve hicivli söyleyişe mecbur eder. Anadolu'nun muhtelif yerlerinde bulunan Zihni'nin, Hopa, Karaağaç, Erzurum, Erzincan, Ünye, Of, Sürmene, Vakfikebir, Mısır gibi yerlerde gördüğü haksızlıkları devamlı eleştirmesi ve bunun sonucunda da bulunduğu mekânlardan ayrılmak zorunda kalması onu halkla iç içe yapar. Zihni, Anadolu'nun en eski Türk şehirlerinden biri olan ve o dönem kendi şartlarında bir kültür ve sanat merkezi olan Bayburt'tan İstanbul'a yirmili yaşlarında gittikten sonra 1826 yılında tekrar memleketine döner. 1828-1829 Rus saldırılarının faciaları Bayburt'u harap eder. Muhtemeldir ki şairin bir gezgin tavrı ile muhtelif yerlerde yaşaması bu sıkıntılı dönemle beraber gelişir.

Şair, 1838'de hacca gittikten sonra Mısır'da dört yıl kalır. 1846'da İstanbul'dadır. Bir tanıdığı vasıtasıyla Hopa'ya müdür olarak tayin edilir. Buradan da Zihni, Hopa nüfus memuru ile Sancak valisi Kör Galip Paşa'nın yaptıklarına dayanamadığı için oradan ayrılır. Of'a gider, şairin defterdar Tahsin efendi, Nüzhet efendi ve eşraftan Deli Salih ile çatışması on bir ay sonra buradan ayrılmasına sebep olur. Sadece belli bir döneme ait bu örneklemeler aslında onun neden hicve yöneldiğinin açık delilidir. Gördükleri karşısında susmayan Zihni'nin iktidara muhalif bir tavırla yazdığı hicivlerdeki durumu söyleyeceği sözden, haktan ayrılmayan bir insan portresidir. Fakat Bayburtlu Zihni, bir klasik şair gibi şehirli bakış açısına sahip olmasının yanında, halkı yakinen tanıma fırsatı bulması ve devlet kurumlarında yaşadığı sıkıntılar dolayısıyla hicivlerinde de bu kültüre

ait her şeyi geleneksel anlatım ve halk şiiri ile ifade ederek zengin bir yelpazeye sahipken, onun hicivleri, örneğin kendini söz söyleme ustası olarak gören Nef'i'nin hicivleri gibi estetik değerlerle donanmış, san'at gücü yüksek, edebi yönüyle dikkate değer örnekler değil, daha çok söyleyeceklerini halkın günlük hayattaki diliyle kızgın, küfürlü hatta müstehcen bir tavırla yüksek perdeden söyleyen bir halk insanının duruşunun şiire yansımalarıdır.

Bir karıştır bacağı bir buçuk endaze boyun
Fitne sandukası şer mahzeni şeytan Tahsin

Senin sun'una yoktur diyecek amennâ

Yaratır suret-i insanda hayvân Tahsin (Baba 2009: 151)

Bunlara ilaveten Bayburtlu Zihni, irticali dil kültürünün yanı sıra dini bilgilere ve vahiy kültürüne de hâkim olduğunu eserlerinde yansıtır.

Günehler yaykanur diyü bu cûdâ

Diyâr diyâr akub gelür hatâlar"

...

Bi's-sfât anda 'ale't-Tûr idi Mûsiyle kelâm

Bunda bizzât 'ale'n- nûr idi zîrâ ol şeb

Togdı ol nûr-ı Hüdâ kim ufk-ı a'lâdan

Fehm olub sümme denâdan fetedellâ ol şeb

Mahrem-i sırr-ı sarâ-yı vahdetin bürhândır

Kâbe kavseyn makâmından ev-ednâdan garaz

Her kelâmın vahyidir ey rahmeten li'l-âlemîn

Nutk-ı isbâtındır illâ vahy u yûhâdan garaz

Klasik şiire hâkim bir kültürle divanını oluşturan Zihni, aruzu son derece başarı ile kullanmasının yanında, samimi bir dille halk söyleyişine yakın mısralarında anlam bütünlüğünü de yerli yerine oturtur.

Risâlet burcunun iy mihr ü mâhı

Ne mümkün eylemek vasfîñ kemâhı

*Ki sensin şehir-i levlâk pâdişâhı
Rikâbında yürür hep enbiyâlar*

*Yarın mahşer günü meydân senindir
O gün top sendedir çevgân senindir*

Klasik şiirde söz sanatları kullanılarak hayaller geniş bir çerçeveden ifadesini bulur. Bu çerçeve genişliği çoğu zaman sözde tasarrufu da beraberinde getirir. Klasik şairleri imgelerle, mecazlarla, teşbihlerle az kelime ile daha çok hayal, daha çok düşünce anlatma başarısını yakalamışlardır.

Bayburtlu Zihni de gazellerinde, tevhitlerinde, na'atlarında, müstezatlarında bu geleneği devam ettirir ve hayallerini soyut çağrışımlarla birleştirir. Buna en iyi örnek, şairin eserinde yer alan "var" redifli gazelindeki samimi duygularını klasik şiirindeki o soyut anlatımı aşır, vahiy kültürünün gerçekliği ile harmanlaması sadece bir halk şairi olarak düşünülen Bayburtlu Zihni'ye farklı bir açıdan bakmaya yeter.

*Bûy-ı mûyn nesc olup anber-nikâb olmuş sana
Nâfe-i âhû-yı cennet müşk-i nâb olmuş sana*

*Yâ sabâ attar-ı gül taktîr ederken bağda
Gül süzilmiş lâline gülden gül-âb olmuş sana*

*Bezm kurmuş âl-i ruhsârında bir hâlin ki var
Taht-ı yâkut üzre şâh-ı cem cenâb olmuş sana*

...

*Ey gonce-i sad-berg-i gülistân-ı melâhat
Hoş bûy-ı letâfet*

*Sünbül mi nedir zülf-i semensâ-yı nezâket
Şeb-reng-i tarâvet*

...

*Görenler zanneder yâ Rab hatâdan ictinâbım var
Dimezler her nefesde bîn günâhı irtikâbım var*

*Rehîn-i afv u gufrân eylemek şân-ı azîmindir
Bugün dârü'l-emân-ı lütfuna yâ Rab şitâbım var*

*Ele ser-rişte-i lâ taknatû aldım dile lebbeyk
Ne ân ki olmayım mağfur anâ kat-ı cevâbım var*

Zihni'nin halk şiirinin temel duygularından olan hasrete veya gurbete ait duygularını ifade edişi ayrıca bir dikkat gerektirir. Şair, gurbeti yahut hasreti klasik şiire ait örneklerde 'vatan' kavramı ile özdeşleştirirken kimi zaman soyut yaklaşımlara başvurur. Bunun yanında şairin koşmalarındaki hasret kavramı ise daha derin ve samimi bir dille ifadesini bulur.

*Kalkın ara yerden dumanlı dağlar
Dost elinin bağbanı görünsün
Gülşen-i hicranda kızardı güller
Andelibe feryad çağı görünsün*

*Dağlar bu hususta olmuşum Ferhat
Sizdedir o Şirin kamet-i şimşat
Ya verin ya olun yek cihet berbat
Ya savulun yar otağı görünsün (Baba 2009: 68)*

Kurmaca ya da tahkiyeye dayalı eserlerde olduğu kadar şiirin de vazgeçilmez unsurlarından biri, mekândır. Mekân, fiziki çevrenin ve gerçekliğin yansıtılması için değil, aslında derindeki iç gerçekliğin ortaya konulmasına zemin olur. İnsan yaşadığı yere benzediği gibi, yaşadığı yer de insana benzer. Her durum için ister özne ister nesne olsun, mekân ve insan birbirinden ayrılmaz iki parçadır. Kişilerin algı itibarıyla nasıl bir ruh haline sahip oldukları, mutlulukları, hüznüleri, sevinçleri, kaygıları, içinde oldukları, iletişimde ve ilişkide oldukları mekânlar vasıtasıyla verilir. (İçli 2012: 1307-16)

Klasik şair de tabiatla ve mekânla olan iletişimini her vesileyle kurar. Esasında mekânı yaşanılır, huzurlu ve çekici kılan tabii unsurlar klasik şiirin esas malzemeleri arasında (Sefercioğlu: 09.04.2013) olmakla beraber mekân, özellikle mesnevilerde kahramanların ruh hallerini ortaya koyan yansıtıcılar olarak da okura takdim edilebilir. Fakat genel anlamda bayram yeri (ıyd-gâh), çemen, bağ, çadır (bâr-gâh), sahra, kûh vb. özel mekân adları dışında, klasik şiirde en çok kullanılan yer adları arasındadır.

Klasik şiirde; toprağı, suyu, dağı bitkileri ile doğal çevrenin algılanışı, kuramsal olarak aslında halk şiirinden çok farklı değildir. Klasik şair de doğal olanı, bütüncül varlığın bir parçası olarak görür. Fakat klasik şair, kuralları edebi olan bir estetiğin ve

şehrin şairi olduğu ve doğal çevreden ziyade düzenlenmiş çevrede yaşadığı için, onun şiirlerinde doğal çevre, hayatın her aşamasında ve her yaşama biçiminde var olan, insanla birlikte yaşayan bir çevre değildir. (Narlı 2007: 36) Türk halk şiirinde ise mekân, kimi zaman soyut duyguların ifadesi, somut anlamlandırmaların, ruh hallerinin yansıtıcısı olsa da daha çok belli yerlerin adı olarak var olurlar.

Bayburtlu Zihni de, hem klasik hem de halk şiiri kültürünü, açık sözlü ve sert karakterli bir şair sıfatıyla hicivlerinde, koşmalarında; klasik şiirin devamı niteliğinde olan gazellerinde mekân algısını, değişik vesilelerle ortaya koyar. Bu bakışla Zihni'nin şiirlerinde yer alan mekân, ifade edilen iki kültürün yansıtıcısı olarak vardır.

Zihni; Mısır, Çin, Şiraz, Acem, Ardahan, Kars, Erzincan gibi belli mekân adlarını gazellerinde, destanlarında ve koşmalarında sık sık kullanır. Zihni'de kuramsal mekândan gerçek mekâna doğru örneklendirmelerle karşılaşılır. Bu noktada ilk önce Bayburtlu Zihni'nin genel mekân algısı içinde görebileceğimiz, yukarıda da ifade edilen, "vatan" kavramı üzerinde durmak gerekmektedir. Zihni, "vatan" redifli gazelinde bu kavramı halk şiirine özgü bir eda ile epik bir yaklaşımdan uzak lirik bir söyleyişle, klasik şiirinin kalıplaşmış âb-ı kevser, gülzâr, peyman, Cem, gül-endam, serv-i kad gibi anlatım ve sembollerini de kullanarak verir.

Âdeme bir ma'nada gülzâr-ı cennetdir vatan

Ab-ı kevser hâk-i kimyâ-yı sa'âdetdir vatan

...

Kasr-ı cemdir pisteri hâr olsa bâlîn hacir

Başka hâb u başka râhat başka hâletdir vatan

Zihni olsan mâlik-i Mısır-ı hazâin sûd yok

Mülk-i lâ-yefnâ bir kenz-i kanâ'atdır vatan

Buna ilaveten Zihni, "Bayburd" redifli gazelinde ise mekân olarak Bayburt'un ilim, irfan, âlim adına sahip olduğu değerleri, methiyeli bir söyleyişle dile getirir. Bayburtlu Zihni, diğer şiirlerinde olduğu gibi bu gazelde de memleketine ait değerlerden bahsederken memleketinin eksiklerini söylemekten de geri kalmaz. Bu eksikler daha çok iklim koşullarıyla alakalıdır. Asıl olan Bayburt'ta ilimdir, âlimdir.

Âşina-yı hakâyık u mecazdır Bayburd

Neşr ü tahsilde Mısır u Hicâzdır Bayburd

Sünbülü yok güli yok andelibi var ammâ

Ahd-i gülşende şehri Şir'az'dır Bayburd

...

*Ulemâsında ki Zihnî vera u zühd ü salâh**Belde-i sâ'irede azdan azdır Bayburd*

Şair Zihni, 'Erzurum' redifli gazelinde de, klasik şiirine ait bir yaklaşımla güzel ve güzellik kavramlarını ortaya koyarken şehre yönelik hitabını doğrudan ifade eder. Şehrin, şiirin yazıldığı dönem itibarıyla, sermaye yönünden zenginliğinden, ikliminden, şehrin sakinlerinin âlime duyduğu saygıdan, ilme olan düşkünlüğünden hatta şehrin yetiştirdiği âlimlerin şehir için övgü vesilesi olduğunu gazel nazım şekline özgü bir anlatımla dile getirir. Bu örnekler, bahsedildiği gibi, şairin soyutlama yöntemi ile lirik, sade ve klasik usulle reel olanı anlatmadaki başarısını gösterir.

*Nev-civânı nâz perver bir mekândır Erzurum**Dide-i uşşâka kuhl-ı Isfahândır Erzurum*

...

*Anda çok servi Revânlı Ardahanlı hûblar**Kandehâr güftâr ile sükker-feşândır Erzurum*

...

*Bay ider yohsulları sermâye-i sermâ ile**Berf-i yârâmı belâ-yı âsûmândır Erzurum**Lîk yokdur ehl-i dil gelse sürerler beldedir**Ba'zı ehl-i şevke dâr-ı imtihanıdır Erzurum**Anda bir zât var iderse fahr anımla eylesün**Ol şerefle Zihniyâ dâr-ı cinândır Erzurum*

Bunların yanında halk şiirindeki 'dedim-dedi' tarzı söyleyiş, yaygın olarak kullanılan bir biçimdir. Bu tarz koşma ve semaîlerdeki âşık ve sevgilinin, dedim-dedi ifadesine bağlı olarak geliştirilen karşılıklı söyleşmeleridir. (Batislam 2000: 201-211)

Zihni, karşılıklı konuşma biçiminde, sorulu cevaplı olarak yazdığı dedim-dedi tarzı gazel örneğini klasik şiire özgü bir söyleyişle de dile getirir. Şair, bu geleneği gazel nazım şekliyle kaleme alarak iki kültür arasında köprü olacak mısralar oluşturur.

*Ey sabâ cânâne didim mi didim didim didi**Düştüğüm efgâne didin mi didim didim didi*

...

Gör ne fermân eyledi Dârâ-yı mülk-i hüsn ü ân

Zihni-i nâlâna didin mi didim didim didi

Şunu da açıkça ifade etmek gerekir ki en çok tamnan yönüyle bir halk şairi olarak Bayburtlu Zihni, lirik bir söyleyişle gazellerini kaleme alırken nazım şekli hususiyetlerini uygulayışı da neredeyse eksiksiz olarak eserlerinde var olur. Fakat şairin klasik şiir sahasında kendinden bahsettirememesinin en büyük sebepleri arasında şairin geleneksel şiir yazma tekniğini başarı ile uyguladığı halde üsluptaki, etkili söyleyişteki eksikliği ve farklı anlatım özelliklerini yakalayamaması ilk etapta söylenebilir.

Sevdiğim seyr-i gülîstan eylesün geldi bahâr

Sûzla üftâde efgân eylesün geldi bahâr

Gonceye söylen ki hamûş olmasun şimden gerü

Gül gibi çak-ı giribân eylesün geldi bahâr

Mey fûrûşân oldı nergis-i sebze sâkî-i gönçe câm

Nûş-ı gülîstâne fermân eylesün geldi bahâr

Buna karşın Zihni'nin koşma nazım şekliyle yazdığı eserlerinde teknik olarak başarısının yanında daha içten ve samimi olduğu, mısralarını zorlanmadan yazdığı da açıkça görülür:

Bad-ı saba selam söyle o yâre

Ya gelsin ya gidek o diyara biz

Kâtip arzuhalim yaz ki canana

Ayrılalı düştük ah ü zara biz

Kâtip arz-ı halim arşa dayandı

Can gurbette hasret narına yandı

Herkes sevdiğinden doydı usandı

Neden kaldık böyle bahtı kara biz

Namem hem okusun hem yar ağlasın

Aşk oduna düşsün naçar ağlasın

*Sinesini dövsün her bar ağlasın
Desin ki zulm ettik Zihni zâre biz*

SONUÇ

Bu değerlendirmelerin neticesinde Bayburtlu Zihni; anekdotlarıyla, haksızlık karşısındaki keskin tavrı ve hicivleriyle halk tarafından kabul görmüş bir şairdir. Bunun yanında entelektüel muhayyilede yok sayılan, halk şiirinde var olan sözlü halk kültürünün derin bir yazılı kültürle birleşmesi Bayburtlu Zihni'nin sanatkârlığını değerlendirmede önemli bir dikkattir. Yazdığı şiire göre değişik ve birden fazla üsluba sahip olan Zihni'nin farklı konularda kalem oynatması, onda var olan bu çoklu kültürün de açık bir tezahürüdür.

Zihni Divanı'nın incelenmesiyle şairin bilinen heccav özelliğinin yanında lirik bir sanatkâr olarak da klasik şiirin söz ve anlam imkânlarından faydalanmayı bilmiş olduğu görülür. Şair, mürettep divanında kullandığı birçok nazım şekliyle özellikle kasideleri, tarihleri, bahr-ı tavilleri, gazelleri, lebdeğmez ve noktasız gazelleri başta olmak üzere adından bahsettiren çok sayıdaki sanatkârla boy ölçüşebilecek nitelikte eser ortaya koymuştur.

Daha özel manada da Bayburtlu Zihni en çok bilinen halk şairi vasfının yanında bir divan oluşturacak nitelikte klasik şiir eğitimi vardır. Şair, bu sahada kendisinden önce yetişen birçok sanatkârdan daha donanımlı olarak klasik şiire özgü şekil ve muhteva özelliklerini kusursuz olarak uygulayıp eser ortaya koymasına rağmen, ne yazık ki genel olarak klasik şairliği özel manada da gazel şairliği çok da tanıtılmamıştır.

KAYNAKLAR

- Artun, Erman, "Ozandan Aşığa Halk Şiiri Geleneğinin Kültür Kaynakları", İçel Kültürü, 1995.
- Ataç, Nurullah, Söyleşiler, YKY, İstanbul 2000.
- Baba, Mustafa Okan, Bayburtlu Zihni, Heyamola Yayınları, İstanbul 2009.
- Batıslam, Dilek, "Klasik Şiiriyle Halk Şiirinde Ortak Bir Söyleyiş Biçimi - (Mürâca'a-Dedim-Dedi)", Folklor/Edebiyat, Ankara 2000.
- Günay, Umay, "Âşık Veysel ve Âşık Tarzı Şiir Geleneği", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Temmuz 1993.
- İçli, Ahmet, "Fuzûlî'nin Rind ü Zahid Eserinde Mekân: Meyhane ve Mescit", Turkish Studies, 2012.

Miyasoğlu, Mustafa, Edebiyat Geleneği, Yeni Sanat Yayınları, 1975.

Narlı, Mehmet, Şiir ve Mekân, Hece Yayınları, Ankara 2007.

Sakaoğlu, Saim, Bayburtlu Zihni, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1988.

Sefercioğlu, Nejat Sefercioğlu, "Klasik Şiirinde Çevre",
turkoloji.cu.edu.tr/.../nejat_sefercioglu_klasik_siirinde_cevre.pdf, Erişim Tarihi:
09.04.2013

Sevgi, Ahmet, "Mustafa Özcan, Ali Canip Yöntem'in Eski Edebiyatı Üzerine Makaleleri",
Sözler Yayınları, İstanbul 1996.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, 19. Asır Türk Edebiyatı, Dergâh Yayınları, Şubat 2012.